

УДК:159.954:82-053.67

Кривопишина Олена Анатоліївна, доктор психологічних наук,
професор кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного
університету безпеки життєдіяльності

e-mail: krivopishina@mail.ru

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація

У статті подано результати емпіричного аналізу психологічних особливостей розвитку спеціальних здібностей творчих особистостей з особливими потребами; уточнено поняття особистість з особливими потребами або людина з обмеженими можливостями; виявлено властивості творчих особистостей з особливими потребами, які водночас характеризують структурні складові спеціальних здібностей: креативність, наявність високого рівня загальних творчих здібностей, здатність до самоактуалізації. За результатами експериментального аналізу з'ясовано, що творчі особистості з особливими потребами мають високі результати по наступним шкалам: схильність до ризику, допитливість, складність, уява. За результатами кореляційного аналізу доведено наявність прямого зв'язку структурних компонентів спеціальних здібностей: допитливості з цінностями; ризику – з потребою в пізнанні; орієнтації в часі – з цінностями, ризиком, екстраверсією; погляду на природу – з допитливістю та з екстраверсією; потреби в пізнанні – з креативністю та ризиком; креативності – з потребою в пізнанні та розвитком цінностей; екстраверсії – з поглядом на природу та з орієнтацією в часі; щирості – з уявою.

Ключові слова: *творча особистість з особливими потребами, здатність до самоактуалізації, креативність, спеціальні здібності, уява, допитливість, складність, схильність до ризику.*

Кривопишина Елена Анатольевна, доктор психологических наук, профессор кафедры практической психологии и педагогики Львовского государственного университета безопасности жизнедеятельности.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ТВОРЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

В статье представлены результаты эмпирического анализа психологических особенностей развития специальных способностей творческих личностей с особыми потребностями ; уточнено понятие личность с особыми потребностями или человек с ограниченными возможностями, выявлены свойства творческих личностей с особыми потребностями, которые одновременно характеризуют структурные составляющие специальных способностей: креативность, наличие высокого уровня общих творческих способностей, способность к самоактуализации. Результаты корреляционного анализа позволили установить наличие прямой связи структурных компонентов специальных способностей: любознательности с ценностями; риска – с потребностью в познании; ориентации во времени – с ценностями, риском, экстраверсией; точки зрения на природу – с любопытством и с экстраверсией; потребности в познании – с креативностью и риском; креативности – с потребностью в познании и развитием ценностей; экстраверсии – со взглядом на природу и с ориентацией во времени; искренности – с воображением.

Ключевые слова: *творческая личность с особыми потребностями, способность к самоактуализации, креативность, специальные способности, воображение, любознательность, сложность, склонность к риску.*

Kryvopyshyna Olena Anatolii'vna, Doctor of Psychological Sciences, Professor at the Department of Practical Psychology and Pedagogy L'viv's Government University of Life Safety

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SPECIAL ABILITIES OF CREATIVE PERSONALITIES WITH SPECIAL NEEDS

Summary

The article presents the results of the empirical analysis of psychological features of the development of special abilities of creative personalities with special needs. The concept of a personality with special needs or a person with disabilities was clarified; the traits of creative personalities with special needs which at the same time characterize structural components of special abilities were determined: creativity, general creative abilities of a high level, self-actualization ability. According to the results of the experimental analysis it was found that creative personalities with disabilities have high results on the following scales: inclination to risk, curiosity, complexity, imagination. According to the results of the correlation analysis, the direct connection of structural components of special abilities was proved: curiosity with values; risk – with need for knowledge; orientation in time – with values, risk and extroversion; view of nature – with curiosity and extroversion; need for knowledge – with creativity and risk; creativity – with need for knowledge and development of values; extraversion – with view of nature and orientation in time; sincerity – with imagination.

Keywords: *creative personality with special needs, self-actualization ability, creativity, special abilities, imagination, curiosity, complexity and inclination to risk.*

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку є вирішення проблеми формування та розвитку спеціальних здібностей особистості, адже розвиток у людей з особливими потребами цих здібностей є соціальною необхідністю. Сучасні умови і перспективи розвитку суспільства, загальні тенденції науково-технічного й економічного прогресу висувають нові вимоги до психологічного

супроводу життєдіяльності та життєтворчості людей з особливими проблемами, що стане в майбутньому запорукою успішного існування людської спільноти.

Але між розумінням проблеми і втіленням у практичну діяльність психологічних програм розвитку спеціальних здібностей особистостей з особливими потребами виникають труднощі, пов'язані насамперед з недостатнім дослідженням зазначеної проблеми.

Особливе значення для розв'язання проблеми розвитку творчої особистості з особливими потребами мають праці зарубіжних психологів, у яких особлива увага приділяється зв'язку особистісних порушень у дитинстві з психологічними проблемами особистості в дорослому віці (З. Фрейд, А. Адлер, Е. Еріксон, К. Хорні, Л. Виготський, Л. Божович, Х. Райнпрех, П.Я. Гальперін, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Н.Ф. Тализіна, Б.М. Теплов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку суспільства питання підвищення якості життя людей, особливо людей з особливими потребами набуває все більш широкого значення. Аналіз наукової літератури свідчить про значну кількість праць зарубіжних науковців (Е. Дюркгейм, М. Вебер, Г. Мід, Г. Спенсер, Г. Сельє, Ж. Піаже, Р. Мертон, та ін.) та вітчизняних дослідників (В. Корженко, Ю. Куц, С. Краснопорьова, Н. Мельтюхова, Ю. Микитка, Г. Одінцева, В. Романов, Р. Черкаський, П. Шевчук, Ю. Шемшученко), присвячених проблемі життєдіяльності та життєтворчості особистості з особливими потребами. Доцільно також виділити сучасні праці, присвячені поясненню адаптаційного процесу, зокрема: П.С. Кузнецової, О. І. Зотової, І. К. Кряжевої, А. А. Налчаджяна, Б. М. Когана, С. А. Ларіонової, М. А. Шабанової, Е. Н. Сметанина, Є. В. Первишевої, Н. Є. Шустової, Д. Г. Массермана, З. А. Данилової.

Сучасні дослідники розглядають процес адаптації людини з особливими потребами в суспільстві як одну з основних психологічних проблем. Адаптація містить у собі складні, багатогранні взаємини людини з довкіллям. Описуючи людей з особливими потребами, науковці визначають низький рівень їх

матеріального забезпечення, незначну зацікавленість життям, відсутність соціальної активності, низьку самооцінку та невисоку успішність у навчанні. Такі люди часто перебувають під впливом негативних емоційних станів, не намагаються встановити дружні відносини зі здоровими однолітками, побудувати сімейні стосунки, оскільки гостро відчують свою неповноцінність. У разі ж успішної адаптації людина з особливими потребами сконцентрована не на власній ваді, а на тих позитивних якостях, якими вона володіє, виявляє соціальну активність, прагне займатися суспільно значущою працею, комфортно почувається в колективі, здатна до саморозвитку і самореалізації [3].

Хто така людина з особливими потребами? Громадяни з інвалідністю є серед усіх верств населення будь-якого суспільства. Це люди з такими вадами здоров'я, як ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору; ураженнями внутрішніх органів; онкологічними захворюваннями.

Згідно статті 2 Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що приводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті [4].

На думку, О. І.Холостової та Н. Ф. Демет'євої, інвалідність – це специфічна ситуація розвитку й стану особистості, що супроводжується обмеженнями життєдіяльності в найрізноманітніших її сферах [6].

У Рекомендаціях 1185 до реабілітаційних програм 44-й сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05 травня 1992 р. інвалідність визначається як обмеження в можливостях, обумовлені фізичними, психологічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими й іншими бар'єрами, які не дозволяють людині, що має інвалідність, бути

інтегрованим у суспільство й брати участь у житті родини або суспільства на таких же підставах, як і інші члени суспільства.

З метою гуманізації та демократизації суспільних процесів поняття інвалід заміняється таким поняттям як "людина з обмеженими можливостями".

Існує багато класифікацій відхилень в здоров'ї та розвитку. Однією з найбільш поширених є трьох рівнева шкала визначення обмежених можливостей запропонована К.С.:Дрозденко:

- недуг, хвороба – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;
- обмежена можливість – втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини;
- недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів [2, с. 304].

У Всесвітній доповіді про інвалідність до числа головних бар'єрів, які не дозволяють особам з інвалідністю відчувати себе на рівні з іншими, віднесено: негативне відношення до людей з інвалідністю; нестача послуг і проблеми з їх наданням; недостатнє фінансування; відсутність безперешкодного середовища; неадекватність інформації та комунікації; відсутність консультування та включення у суспільне життя; брак досвіду.

Проблеми інтеграції у суспільстві дітей та молоді з інвалідністю, їх реабілітації та спеціального навчання, особливостей корекційно-виховної роботи розробляються сьогодні такими вченими, як: В. Бондар, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Капська, В. Ляшенко, М. Сварник, П. Таланчук, В. Тесленко, А. Шевцов та ін.

Психологічні підходи до проблеми, що досліджується, пов'язані з іменами Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Божович, Л. Виготського, З. Карпенко, О. Киричука, С. Рубінштейна та інших, які вбачали її вирішення з позицій

аксіологічного та діяльнісно-особистісного підходу до духовно-морального розвитку особистості, коли сама людина в процесі творчої життєдіяльності стає суб'єктом власного розвитку, наголошуючи на рушійній силі цих цінностей для розвитку людства, для пізнання людиною самої себе і світу.

Аналіз сучасних наукових джерел (Л. Аза, В. Баранівський, Г. Ващенко, Т. Власова, А. Кузнєцова, О. Олексюк, М. Роганова, Г. Сагач, Г. Шевченко та ін.) дозволяє визначити значущість розвитку духовно-моральних цінностей особистості, визнанні абсолютної цінності кожної людини, пріоритету її прав на повноцінну реалізацію здібностей та інтересів.

Всебічний аналіз наукових праць та психолого-педагогічний досвід роботи дає підстави констатувати, що в умовах ВНЗ у молодій людині з особливими потребами виникає можливість реалізувати свої здібності, набути соціального досвіду, краще зрозуміти себе, розібратись у своїх почуттях, взаємостосунках з іншими людьми, суспільством [1, с. 52]. У процесі навчально-виховної діяльності у особистості з особливими потребами з'являється нове коло інтересів, що зумовлює формування ціннісних орієнтацій та розвиток здатності до творчої діяльності.

Мета: емпіричний аналіз розвитку спеціальних здібностей творчих особистостей з особливими потребами.

Експериментальне дослідження проводилося з метою виявлення властивостей творчої особистості з особливими потребами, які водночас характеризують структурні складові спеціальних здібностей. Як відомо, до загальної характеристики спеціальних здібностей дослідники відносять: креативність, наявність високого рівня розвитку творчих здібностей, здатність до самоактуалізації.

Під час проведення експериментального дослідження були використані наступні методики: методика визначення загальних творчих здібностей. (модернізована М.С. Янцуром); методика визначення рівня самоактуалізації (САМОАЛ) А.В. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Калина; методика «Діагностика

особистісної креативності» Е.Туник; опитувальник Г.Айзенка на визначення типу темпераменту.

Експериментальне дослідження проводилося на базі навчально – реабілітаційного центру «Джерело» (м. Львів). Загальна вибірка респондентів: 36 особистості з особливими потребами (вади зору, слуху, синдром Дауна, та розумово збережені з синдромом ДЦП), що займаються у театральній студії, кухарській майстерні, у гуртку малювання, поліграфії та спорту. Вік респондентів: від 15-17 до 23-25 років.

На пілотажному етапі дослідження з метою виявлення рівня загальних творчих здібностей респондентів було проведено методика визначення загальних творчих здібностей (модернізовану М.С. Янцуром). Отримано наступні результати: з 36 опитуваних середній рівень розвитку творчих здібностей виявили 22% (8 опитуваних), вище середнього рівня – 33% (12 опитуваних), високий рівень – 45% (16 опитуваних). До експериментальної вибірки (у подальшому група А) увійшли 36 респондентів з високим, вище середнього та середнім рівнем розвитку загальних творчих здібностей.

За результатами відсоткового аналізу (методика «Діагностика особистісної креативності» Е.Туник) виявлено високі результати по чотирьох особливостях творчої особистості: схильність до ризику (23%), допитливість (25%), складність (25%), уява (27%). Високий рівень розвитку схильності до ризику свідчить, що творчі особистості здатні створювати нове, а не лише користуватися вже існуючим та перевіреним. Високий рівень розвитку допитливості та складності є особливо важливими в процесі формування творчої особистості, оскільки ці властивості мотивують та спонукають особистість до пізнання нового та до пошуку й розв'язання проблем. Високий рівень розвитку уяви є значною властивістю розвитку спеціальних здібностей особистості з особливими потребами.

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку компонентів здатності до самоактуалізації (методика САМОАЛ) у респондентів групи А найбільш вираженими є такі показники, як: креативність (68%), цінності(62%),

потреба в пізнанні (57,3%), орієнтація в часі (49,3%), погляд на природу (48,7%).

За результатами відсоткового аналізу експериментальної вибірки (група А) за методикою Г. Айзенка отримано наступні дані: серед респондентів 56% – екстравертів, інтровертів – 44%, емоційно стійких – 33% та 67% – з високим рівнем розвитку нейротизму.

Проведено кореляційний аналіз (за критерієм Спірмена) розвитку структурних компонентів спеціальних здібностей особистості з особливими потребами (група А). Згідно кореляційного аналізу отримано наступні результати. Визначено кореляційні зв'язки рівня розвитку допитливості респондентів групи А з наступними змінними: позитивна кореляція ($p \geq 0,05$) з цінностями($r = 0,361$); зворотний зв'язок ($p \geq 0,01$) з уявою($r = - 0,542$) та потребою в пізнанні($r = - 0,451$), на рівні значущості($p \geq 0,05$) з ризиком ($r = - 0,381$) та поглядом на природу($r = - 0,376$) (див. Рис. 1).

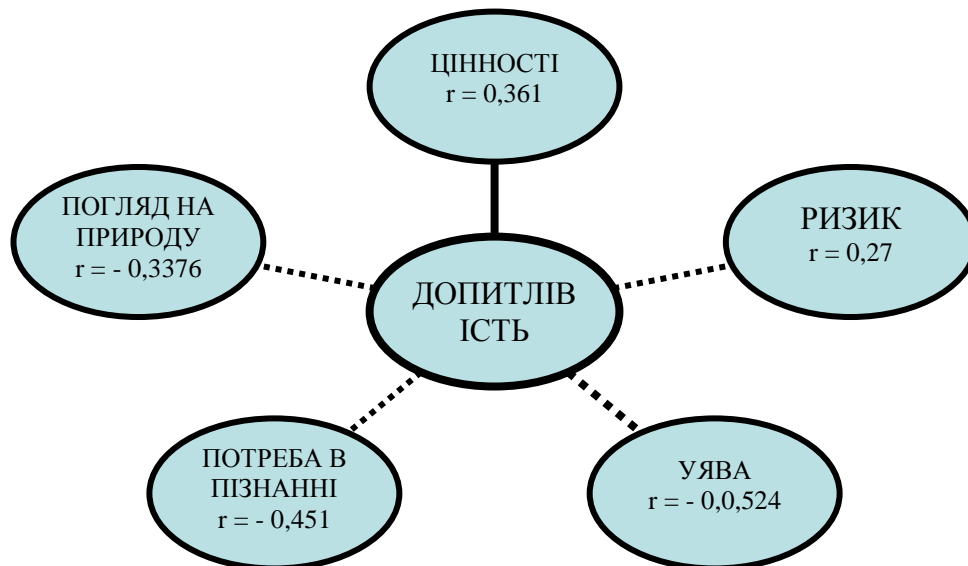

Рис.1. Кореляційні зв'язки рівня розвитку допитливості респондентів групи А.

Визначено кореляційні зв'язки рівня розвитку уяви респондентів групи А з наступними змінними: зворотний зв'язок ($p \geq 0,01$) з допитливістю($r = - ,524$),

нейротизмом ($r = -0,643$) щирістю ($r = -0,457$) та креативністю ($r = -0,384$), на рівні значущості ($p \geq 0,05$) (див. Рис.2).

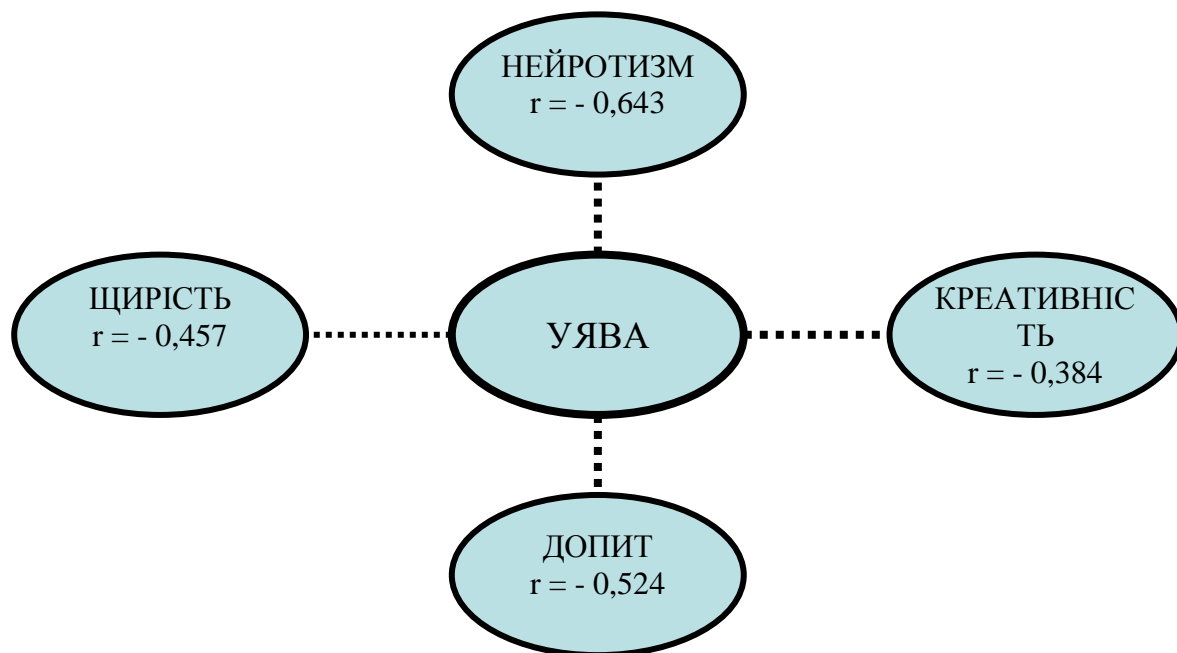

Рис.2. Кореляційні зв'язки рівня розвитку уяви респондентів групи А
Виявлено кореляційні зв'язки рівня розвитку складності респондентів групи А з наступними змінними: зворотний зв'язок ($p \geq 0,01$) з поглядом на природу ($r = -0,360$) та орієнтацією в часі ($r = -0,389$); на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з креативністю ($r = -0,384$) (див. Рис.3).

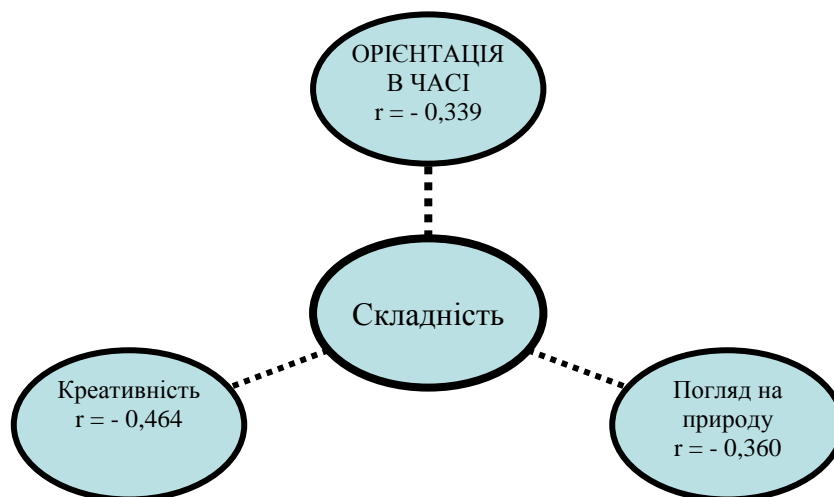

Рис. 3. Кореляційні зв'язки рівня розвитку складності респондентів групи А
Виявлено позитивну кореляцію ризику ($p \geq 0,01$) з орієнтацією в часі ($r = 0,343$) та негативний зв'язок з допитливістю ($r = -0,381$), а також позитивний

зв'язок на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з потребою в пізнанні ($r=0,543$) (див. Рис. 4).

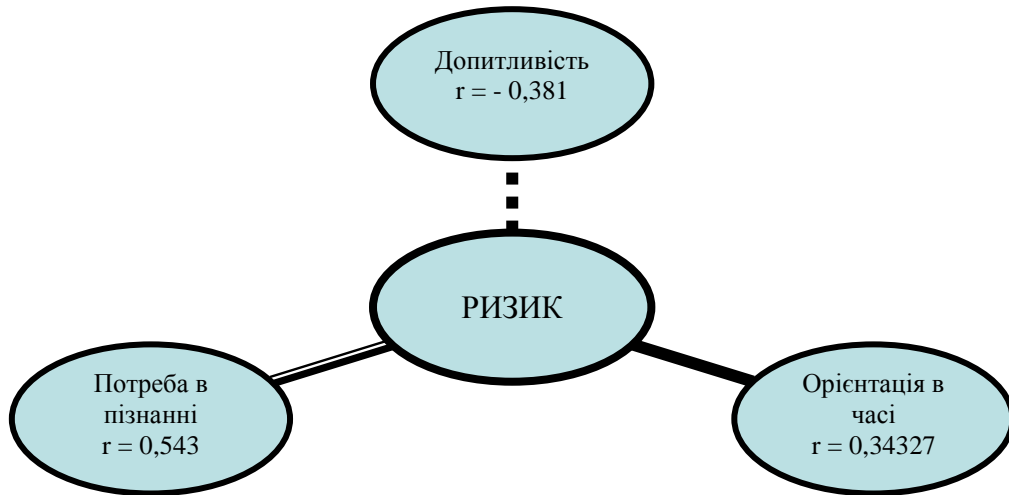

Рис. 4. Кореляційні зв'язки рівня ризику респондентів групи А

Виявлено позитивну кореляцію орієнтації в часі ($p \geq 0,01$) з цінностями ($r= 0,393$) , ризиком ($r= 0,343$) та слабкий зв'язок ($p \geq 0,05$) з екстраверсією ($r=0,690$); зворотний зв'язок ($p \geq 0,01$) зі складністю ($r= -0,339$) та нейротизмом ($r= -0,394$) (див. Рис.5).

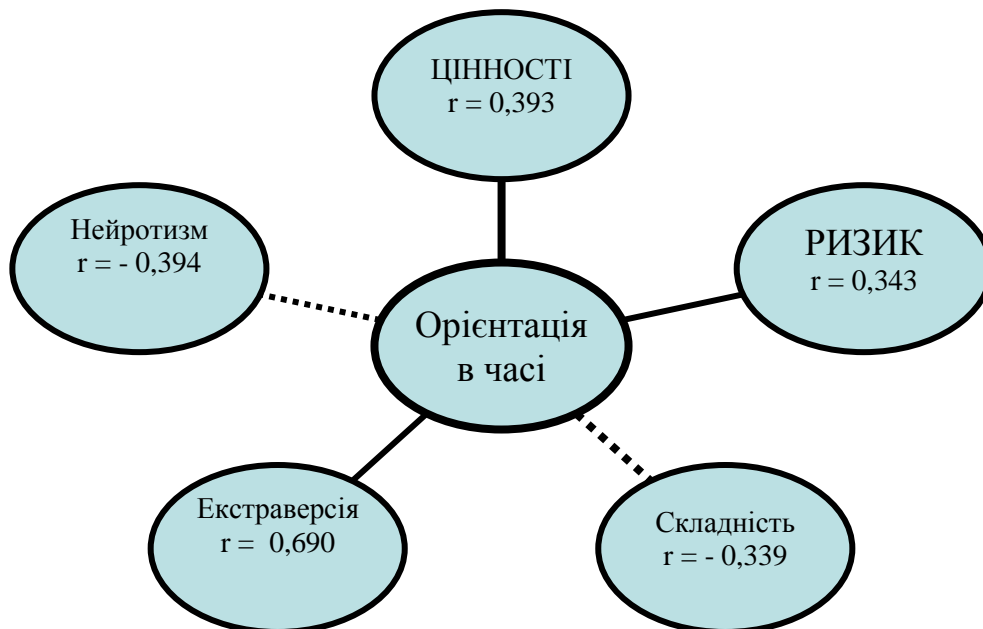

Рис. 5. Кореляційні зв'язки орієнтації в часі респондентів групи А

Виявлено позитивну кореляцію ($p \geq 0,01$) цінностей з допитливістю ($r=0,381$) та з екстраверсією ($r=0,690$); зворотний зв'язок зі складністю ($r= - 0,339$) (див. Рис. 6).

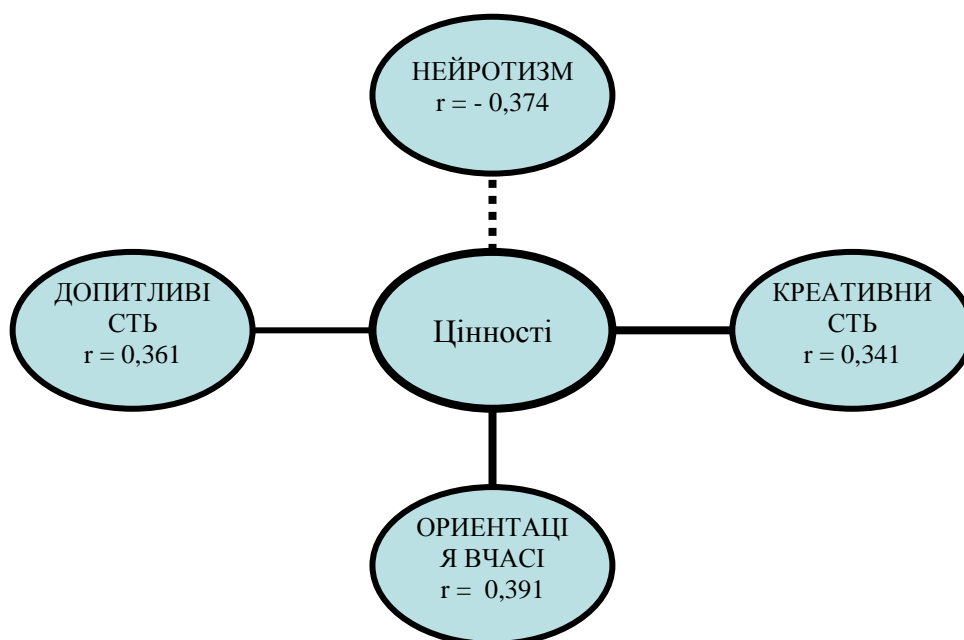

Рис. 6. Кореляційні зв'язки цінностей респондентів групи А

Виявлено позитивну кореляцію ($p \geq 0,01$) погляду на природу з допитливістю ($r= 0,381$) та з екстраверсією ($r=0,690$); зворотний зв'язок зі складністю ($r= - 0,339$) (див. Рис.7).

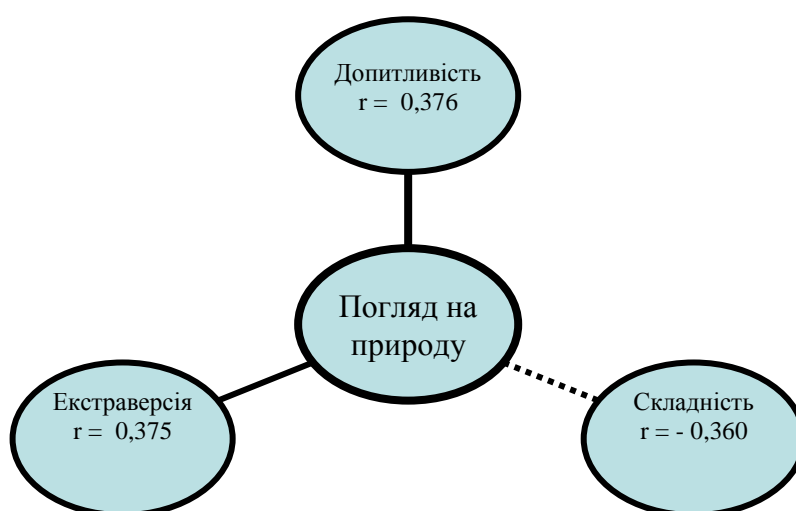

Рис. 7. Кореляційні зв'язки погляду на природу респондентів групи А

Виявлено позитивну кореляцію потреби в пізнанні ($p \geq 0,01$) з креативністю ($r= 0,341$) на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з ризиком ($r= 0,543$) та

зворотний зв'язок розвитку цінностей ($r = 0,393$) з орієнтацією в часі ($r = 0,391$), допитливістю ($r = 0,381$), та зворотний зв'язок ($p \geq 0,01$) з нейротизмом ($r = -0,333$); на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з екстраверсією ($r = -0,481$) та допитливістю ($r = -0,451$) (див. Рис. 8).

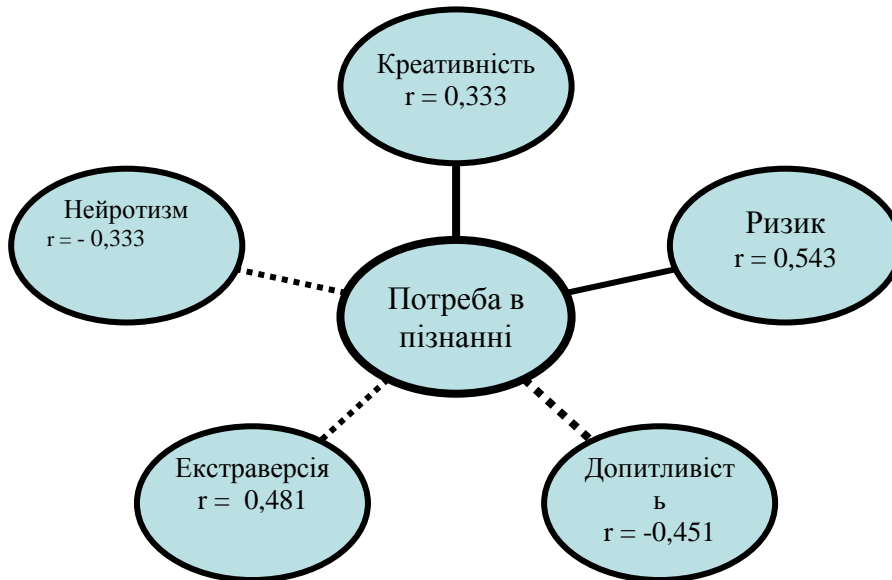

Рис. 8. Кореляційні зв'язки потреби в пізнанні респондентів групи А

Виявлено позитивну кореляцію креативності на рівні значущості ($p \geq 0,01$) з потребою в пізнанні ($r = 0,333$) та розвитком цінностей ($r = 0,341$) та зворотний зв'язок на рівні значущості ($p \geq 0,01$) з уявою ($r = -0,384$) та складністю ($r = -0,464$) на рівні значущості ($p \geq 0,05$) (див. Рис. 9).

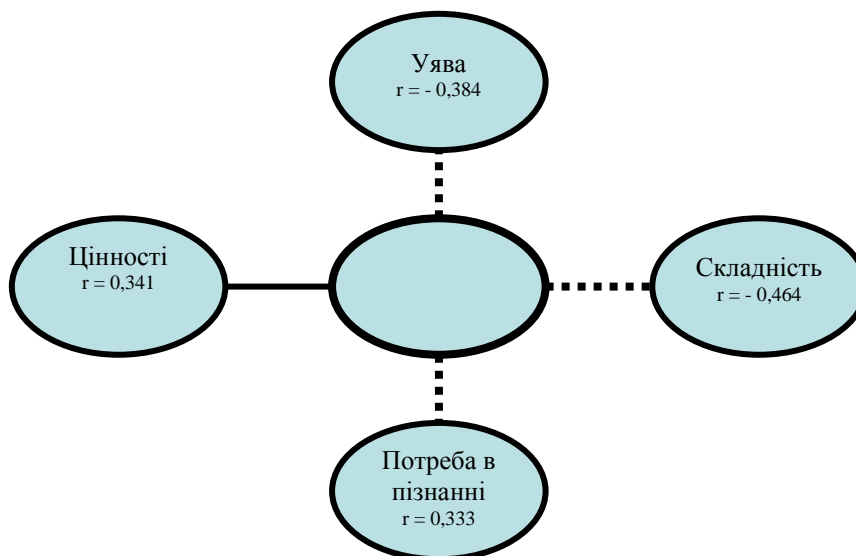

Рис. 9. Кореляційні зв'язки креативності респондентів групи А

На рівні високої значущості ($p \geq 0,01$) виявлено позитивну кореляцію екстраверсії з поглядом на природу ($r= 0,375$); та слабкий зв'язок ($p \geq 0,05$) з орієнтацією в часі ($r= 0,690$); зворотний зв'язок на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з потребою в пізнанні ($r= 0,481$)

На рівні високої значущості ($p \geq 0,01$) виявлено негативну кореляцію нейротизму з орієнтацією в часі ($r= -0,394$), з потребою в пізнанні ($r= -0,333$) та цінностями ($r= -0,374$); а також зворотний зв'язок на рівні значущості ($p \geq 0,05$) з уявою ($r= -0,643$) та щирістю ($r= -0,694$)

Виявлено позитивну кореляцію на рівні значущості ($p \geq 0,05$) щирості з уявою ($r= 0,457$) та зворотний зв'язок з нейротизмом ($r= -0,694$)

За результатами кореляційного аналізу респондентів групи А доведено наявність прямого зв'язку структурних компонентів спеціальних здібностей: з наступними складовими спеціальних здібностей: допитливості з цінностями; ризику – з потребою в пізнанні; орієнтації в часі – з цінностями, ризиком, екстраверсією; погляду на природу – з допитливістю та з екстраверсією; потреби в пізнанні – з креативністю та ризиком; креативності – з потребою в пізнанні та розвитком цінностей; екстраверсії – з поглядом на природу та з орієнтацією в часі; щирості – з уявою.

Також за результатами кореляційного аналізу розвитку спеціальних здібностей респондентів групи А доведено наявність зворотного зв'язку структурних компонентів спеціальних здібностей, а саме: допитливості – з уявою, потребою в пізнанні, та поглядом на природу; уяви – з допитливістю, нейротизмом, щирістю та креативністю; складності – з поглядом на природу, орієнтацією в т креативністю; ризику – з допитливістю; орієнтації в часі – зі складністю та нейротизмом; погляду на природу – зі складністю; потреби в пізнанні – з цінностями, нейротизмом, екстраверсією та допитливістю; креативності – з уявою та складністю; екстраверсії – з потребою в пізнанні; нейротизму – з орієнтацією в часі, потребою в пізнанні, цінностями з уявою та щирістю; щирості – з нейротизмом.

Висновки. За результатами експериментального дослідження розвитку

особистісної креативності творчих особистостях з особливими потребами виявлено високий рівень розвитку основних складових: схильність до ризику (23%), допитливість (25%), складність (25%), уява (27%). За результатами відсоткового аналізу визначення типу темпераменту респондентів експериментальної вибірки виявлено: 56% екстравертів, інтровертів – 44%, емоційно стійких – 33% та 67% – з високим рівнем нейротизму. За результатами дослідження рівня розвитку здатності до самоактуалізації творчих особистостей з особливими потребами отримано наступні дані: креативність – 68 %; цінності – 62%; потреба в пізнанні – 57,3%; орієнтація в часі – 49,3%; погляд на природу – 48,7%. За результатами кореляційного аналізу розвитку спеціальних здібностей респондентів групи А доведено наявність прямого зв'язку наступних структурних компонентів: допитливості з цінностями; ризику – з потребою в пізнанні; орієнтації в часі – з цінностями, ризиком, екстраверсією; погляду на природу – з допитливістю та з екстраверсією; потреби в пізнанні – з креативністю та ризиком; креативності – з потребою в пізнанні та розвитком цінностей; екстраверсії – з поглядом на природу та з орієнтацією в часі; щирості – з уявою.

Список використаних джерел

1. Буяльська Т.Б. Теоретичні аспекти адаптації студентів I курсу до навчання у ВНЗ [Електронний ресурс] / Т. Б. Буяльська. — Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php>
2. Дрозденко К.С. Загальна психологія в таблицях і схемах: Навч. посібник. — К.: "Професіонал", 2004. — 304 с.
3. Іванова І.Б. Проблеми соціально-психологічної адаптації інвалідів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграція аномальної людини в сучасній системі соціальних відносин». — К., 1994 — С. 32-34.
4. Комарова Н.М., Левін Р.Я., Вакуленко О.В. Інвалідність як соціальна проблема сучасного українського суспільства // Український соціум. — 2003. — № 1 (2). — С. 38-45.

5. Поляк О.В. Проблеми соціальної реабілітації осіб з обмеженою дієздатністю – "духовна реабілітація" / О. Поляк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. — К. : Університет "Україна", 2004. — 448 с.

6. Холостова Е. И., Дементьева Н. Ф. Социальная реабилитация: Учебное пособие — 4е издание — Москва: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2006. — 340с.

References transliterated

1. Bujal's'ka T.B. Teoretychni aspekty adaptacii studentiv I kursu do navchannja u VNZ [Elektronnyj resurs] / T. B. Bujal's'ka. — Rezhym dostupu: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php>

2. Drozdenko K.S. Zagal'na psihologija v tablycjah i shemah: Navch. posibnyk. — K.: "Profesional", 2004. — 304 s.

3. Ivanova I.B. Problemy social'no-psihologichnoi adaptacii invalidiv // Materialy Vseukrai'ns'koi naukovo-praktychnoi konferencii «Integracija anomal'noi ljudy ny v suchasnij systemi social'nyh vidnosyn». — K., 1994 — S. 32-34.

4. Komarova N. M., Levin R. Ja., Vakulenko O. V. Invalidnist' jak social'na problema suchasного ukrains'kogo suspil'stva // Ukrains'kij socium. — 2003. — № 1 (2). — S. 38-45.

5. Poljak O.V. Problemy social'noi rehabilitacii osib z obmezhenomu dijezdatnistju – "duhovna rehabilitacija" / O. Poljak // Aktual'ni problemi navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy : zbirnyk naukovykh prac'. — K. : Universitet "Ukraina", 2004. — 448 s.

6. Holostova E. I., Dement'eva N. F. Social'naja rehabilitacija: Uchebnoe posobie — 4e izdanie — Moskva: Izdatel'sko-torgovaja korporacija "Dashkov i Ko", 2006. — 340s.